

Qərb və Şərq mədəniyyətləri sistemində xristian və İslam münasibətləri

Əlipaşa Əliyev,

fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor.

Mədəniyyət düşünən və yaradan varlıq olan insanın mövcudluğu və mahiyyəti ilə bilavasitə bağlı olan, onun daxili-mənəvi aləminin parlaq ifadəsi və aydın görünən aynasıdır. Mədəniyyət, bir tərəfdən sosial-mədəni tərəqqinin davamı və nəticəsi, maddi və mənəvi nemətlərin məcmusu, digər tərəfdən ümummilli dəyərlərin mənimsənilməsi, təcəssümü və inkişaf səviyyəsidir. Mədəniyyət bir növ insanın sirli-sehrli dünyası, özünü reallaşdırma və qiymətləndirmə bacarığı və qabiliyyətidir, bio-sosial bir fenomendir. O, mədəni irs olaraq davam edən, nəsildən-nəslə ötürülən, xalq ruhunun təzahürü, insanın yaşam tərzini və mənəviyyat norması, yaratdıqlarının canlı daşıyıcısıdır. O, həmçinin inkişaf edən və təkmilləşən bir proses olaraq şəxsiyyətin fəal mənəviyyat göstəricisi və özünüdərk etmə səviyyəsi, insan zehniyyətinin bütövlüyü və tamlığı, onun daxili saflığı və təhlükəsizliyi nümunəsidir. Mədəniyyət insan tərəfindən yaradılmış özünün ictimai varlığıdır, onun bir insan olaraq şəxsən dərk edilmiş mənəvi varlığıdır. Bəşəri fikir dünyasının və tərəqqisinin, mürəkkəb və ziddiyyətli insan həyatının, bütövlükdə bütün millət və xalqlarının səyi və fəaliyyətinin nəticəsidir. Bu mənada mədəniyyət boş və zəminsiz yerdə yaranmayıb, özünəməxsus mənbələri, ilkin maddi və mənəvi əsasları zəminində yaranıb inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, insan psixikası, mənəviyyat, onun inkişafı ayrı-ayrı dövrlərə xas olan mədəniyyət və sivilizasiyalarda öz təcəssümünü tapmışdır.

Mürəkkəb, çoxsahəli və çoxşaxəli ictimai hadisə olan mədəniyyət cəmiyyət həyatının maddi və mənəvi tərəflərini, ictimai və fərdi şüurun bütün forma və təzahürlərini özündə əhatə edən xüsusi mənəvi sistemdir.

Min illər əvvəl yaranmış sivilizasiyalar arasında mövcud olmuş sosial-mədəni yaxınlaşmalar bəşər həyatının və onun inkişafının vahid məkanda bütövləşməsi müasir qloballaşan dünyada daha da inkişaf edərək həyatımıza yeni cizgilər və meyillər gətirdi. Meydana gələn bu meyillər qloballaşmanın miqyas və sərhədlərini daha da genişləndirərək dövlətlər, xalqlar, millətlər, müxtəlif iqtisadiyyatlar və mədəniyyətlərin inkişafında yeni imkanlar açdı. Bu yeniləşmə isə öz növbəsində müasir dövrdə bütün bəşəriyyətin iqtisadi, mədəni, mənəvi və digər əlaqələrin, qarşılıqlı münasibətlərin vahid ümumplanetar bir sistemə daxil olduğunun göstəricisidir. İngilis etnoqrafı və tarixçisi E.Teylorun göstərdiyi kimi, sosial-mədəni dəyərlər, ümumiyyətlə, mədəniyyət yalnız ümumbəşəri olmayıb, həm də özündə ayrı-ayrı xalqlar üçün spesifik olan cəhətləri və xüsusiyyətləri də birləşdirir. Deməli, mədəniyyətin inkişafında təkcə ümumbəşəri deyil, həm də ayrı-ayrı xalqlar üçün ancaq onun özünəxas olan dəyərlər də vardır.

Mədəniyyətlərin inkişafı və onlar arasında qarşılıqlı münasibətlər spesifik qanunauyğunluqlara malik çox mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. İctimai-tarixi tərəqqinin əsas xüsusiyyətlərindən biri qanunauyğun olaraq dünyanın müxtəlif xalqları arasında əlaqələrin genişlənməsi, müxtəlif sivilizasiyaların bir-birinə yaxınlaşması və bu sivilizasiyaların bütün bəşəriyyətə xas olan ümumi ideya və idealların xüsusi çəkisinin artmasıdır. Müasir dünyada gedən geosiyasi və etnomədəni proseslər qarşılıqlı anlaşma və faydalılıq əsasında vahid məkan yaradılmasını zəruri edir. Bu zərurət Şərq ilə Qərb arasında irqi, milli, dini və s. fərqləri arxa plana keçirərək, sivilizasiyalararası dialoqun inkişafı üçün yeni imkanlar açır, xüsusən Orta əsrlərdə Şərq-Qərb mənəvi əlaqələri (yəhudi-xristian monoteizmi, antik fəlsəfə ilə ərəbdilli fəlsəfə və s.) özünü daha çox göstərir.

Müasir dövrdə Qərb və Şərq sivilizasiyaları bir-birilə daha sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Bəşər sivilizasiyasının gələcək taleyi, heç şübhəsiz Qərb-Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqələrindən müəyyən qədər asılıdır. Müasir dünya inkişafı artıq bu prinsipi reallığa çevirmişdir. Lakin müasir dövrdə Qərb mədəniyyətinin Şərq xalqlarının milli-mənəvi mədəniyyətinə təsiri və əlaqəsinə birmənalı yanaşmaq olmaz. Bir tərəfdən, elm və texnika sahəsindəki nailiyyətlər, demokratiya və plüralizm kimi Qərb mədəniyyətinin, Qərb ideya və dəyərlərinin ölkəmizə təsir etməsini müsbət qiymətləndirməklə yanaşı, digər tərəfdən onun bir çox dəyərləri milli-mənəvi mədəniyyətimizə, gənc nəslin tərbiyəsinə, xalqımızın milli adət və ənənələrinə bəzən mənfi təsir göstərir. Məhz milli-mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı təsirində, mədəniyyətlərin yaxınlaşması və dialoqunda bu məsələlər unudulmamalıdır. Unutmayaq ki, bütövlükdə isə bu qarşılıqlı münasibət və yaxınlaşma müsbət bir proses olaraq davam etməli və möhkəmlənməlidir.

Bu gün biz artıq onlar arasındakı mədəni əməkdaşlığın sadəcə olaraq kortəbii proses kimi deyil, əksinə, qarşılıqlı anlaşma və dərk etmə şəraitində onun obyektiv və məqsəduyğun bir proses olduğunu görürük. Əməkdaşlıq və dialoq qarşısızalmaz bir proses kimi zamanın tələbidir. Bununla yanaşı, eyni məkanda mədəniyyətlər arasında müxtəlif dinlərin bircə mövcudluğu və dialoqu, əməkdaşlığı günü-gündən artır, genişlənir. Müxtəlif dinlərin bir-birinə marağı və diqqət yetirməsi, bir-birindən nə isə götürməsi onların

qarşılıqlı təsiri onların əməkdaşlığına gətirib çıxarır. Bu bir reallıqdır ki, islam-xristianlıq münasibətləri qarşılıqlı ziddiyyət, əkslik və anlaşılmazlıqlardan qarşılıqlı anlaşmaya qədər uzun bir yol keçmişdir. Məhz bu baxımdan dinlərin, mədəniyyətlərin qarşıdurması deyil, onların davamlı dialoqu, fəal əməkdaşlığı olduqca vacibdir. Dinlərarası dialoq mənəvi tərəqqinin fərqli mərhələləri ilə bağlı olsa da, vahid prosesin, onun inkişafının ümumi meylini müəyyən edir.

Ümumiyyətlə, sivilizasiyalar onlar arasındakı fərqlərlə deyil, əsasən onların oxşar cəhətləri ilə şərtlənir. Doktor M.Xatəmi özünün “İslam, dialoq və vətəndaş cəmiyyəti” adlı əsərində “sivilizasiyaların toqquşması” ideyasına qarşı çıxır, Qərbin Şərq ölkələrinə qarşı apardığı müharibələri pisləyir, sivilizasiyalar, dinlər və xalqlararası dialoqa haqq qazandırır. Onun fikrincə, sivilizasiyaların dialoqu xalqların və dövlətlərin bərabərliyi deməkdir, dialoq o vaxt mümkündür ki, onun hər bir iştirakçısı biri-birinə humanistcəsinə və bərabərhüquqlu mövqedən yanaşsın. C.Nehru özünün “Dünya tarixinə nəzər” kitabında yazırdı ki, dünya sivilizasiyasının inkişafında Asiyanın rolunu danmaq ədalətsizlik olardı. Çünki Avropa millətlərinin çoxu öz mənşəyini Asiya xalqlarından götürmüş, onların hesabına mədəniləşmişlər. Avropanın bir çox mütəfəkkirləri İslam Şərqində yaranan zəngin mədəniyyətdən və onun Avropa mədəniyyətinə müsbət təsirindən danışmış və onu yüksək qiymətləndirmişlər.

Artıq dünya mədəniyyətinin inkişaf təcrübəsi göstərmişdir ki, cəmiyyətin mədəni yeniləşməsi, humanist ideyaların və prinsiplərin möhkəmlənməsi ancaq milli mədəniyyətlərin inkişaf meylinin ümumbəşəri dəyərlərlə vəhdəti sayəsində mümkündür. Bu mənada dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunan milli mədəniyyətlər yalnız milli məzmun kəsb etmir, həm də ümumbəşəri yönü ilə fərqlənir. Ümumdünya mədəniyyəti əslində, bütün dünya xalqlarının birgə fəaliyyətinin yekunu, onların yaratdığı nailiyyətlərin və dəyərlərin məcmusudur.

Mədəniyyətlərin bütövlüyündən söhbət gedəndə, birinci növbədə, beynəlxalq məzmunlu, eyni zamanda, rəngarəngliyi ilə fərqlənən, bənzərsiz və təkrarolunmaz milli mədəniyyəti özündə birləşdirən mədəniyyəti nəzərdə tutmaq lazımdır. Qloballaşma prosesində ən müxtəlif irq, mədəniyyət, etnik qrup və dinlərin ünsiyyəti, dialoqu getdikcə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünyada elə bir mədəniyyət yoxdur ki, etnik, milli və bəşəri aspektləri özündə birləşdirməsin. Kütləvi, adi şüur mədəniyyət, sivilizasiya, çoxəsrlik ictimai, milli və dini ənənələr sahəsində inkişaf edərək zənginləşir, yeni xüsusiyyətlər qazanır. Mədəni plüralizm sosial müxtəliflik olaraq fərdi və ictimai mənafelərin qarşılıqlı təsir məkanı kimi fəaliyyət göstərir. Cəmiyyətin və onun vətəndaşlarının mənəvi həyatı rəngarəng olduğundan cəmiyyətin dərk edilməsi və dəyişdirilməsinə aid olan metod və yollar haqqında fikirlər də müxtəlifdir. Beləliklə, mədəni müxtəlifliklə yanaşı, bəşəriyyətin mənəvi həyatında əsas yer tutan mədəniyyətlərarası əlaqələr mühüm birləşdirici amildir. Bu əlaqələr eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların, milli azlıq və etnik qrupların, eləcə də beynəlxalq miqyasda müxtəlif xalqların mədəniyyətləri arasında baş verir və bu əlaqələrin zənginləşmə vasitəsi kimi çıxış edir. Bu əlaqə həmçinin Qərb və Şərq regionlararası münasibətlərin yaxınlaşması nəticəsində ümumdünya mədəniyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynayır, ümumbəşəri dəyərlər universal mənəvi sərvətlərə çevrilir. Bir-birindən fərqlənən, bəzən bir-birinə əks olan qüvvələr inkişaf prosesində ümumbəşəri mədəniyyətin yaranmasında birgə fəaliyyət göstərərək daha mühüm rol oynayır. Bununla, bəşəriyyətin, onun mədəni həyatının beynəlmilləşməsi obyektiv qarşısızalmaz bir prosesə çevrilir. Dünya ölkələrinin sosial-mədəni inkişafı, qloballaşma və informasiya, elmin sürətli inkişafı, insanların intellektual səviyyəsinin yüksəlməsi və zənginləşməsi yeni təfəkkür tipinin formalaşmasına, dünyanın mənəvi simasının dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bu proses bir daha göstərir ki, bəşəriyyətin inkişaf tarixi xalqların bir-birinə yaxınlaşması və zənginləşməsi tarixidir.

Müasir qloballaşma dünyanın etnomədəni səviyyəsi, sivilizasiyalararası genişlənən əlaqələr, insan və mədəniyyət münasibətləri, Qərb-Şərq qarşılıqlı təsirində, onların gələcək perspektiv inkişaf meyili və yönündə özünü daha aydın göstərir. Bu proses hazırda müxtəlif mədəniyyətlərə və dinlərə, müxtəlif dini etiqad və cərəyanlara məxsus insanlar arasında daha sürətlə baş verir, dünyanın həllini gözləyən mürəkkəb sosial-mənəvi problemləri arasında daha aktual səslənir.

Lakin mədəniyyət və sivilizasiyaların inkişafı həmişə dinc olmamış, onlar arasında fərqlər, ziddiyyətlər, hətta qarşıdurmalar nəticəsində sivilizasiyaların həm yaranması, inkişafı, həm də süqutu baş vermişdir. Qərb-Şərq mədəniyyətləri arasındakı ziddiyyətlərin minilliklərlə davam edən tarixi vardır. Lakin xristianlıq və islam dinləri yaranıb dünya dinlərinə çevrildikdən sonra da bu qarşıdurmalar, ziddiyyətlər bu və ya digər formada davam etmişdir. Görkəmli ingilis tarixçisi və filosofu A.Toynli özünün “Sivilizasiyaların toqquşması”, “Tarixin anlamı” kimi fundamental əsərlərində müxtəlif köklü, ideya əsaslı və dini-siyasi meyilli dünyabaxışlar və mədəniyyətlərdən dönə-dönə bəhs etmişdir.

(davamı növbəti saylarımızda)